

BƏZİ PARADOKSAL TƏCRÜBƏLƏR

C.B.Musayev

ADPU-nun dosenti, k.e.n.

T.A.İsmayılov

AMEA-nın Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, k.e.n.

Kimyanın tədrisində eksperiment nəzəriyyə ilə praktika arasında əlaqəni həyata keçirən əsas üsullardan biri, biliklərin inama, əqidəyə çevrilməsi yoludur. Məktəb praktikasında istifadə olunan kimyəvi eksperiment adətən mövcud olan qanunauyğunluqlara zidd deyildir və müəyyən nəzəri müddəaların təsdiqinə xidmət edir. Ancaq bəzi kimyəvi təcrübələrin nəticələri gözlənilməzdir və maddələrin quruluşu, xassələri, kimyəvi reaksiyaların getməsi qanunauyğunluqları haqqındakı ənənəvi təsəvvürlərə daxil edilmirlər. Məsələn, hidrogen-bromid turşusu ilə elektrokimyəvi gərginlik sırasında hidrogendən sonra yerləşən metallar arasında reaksiyanın baş verməsi mümkündürmü? Yaxud, zəif turşu ondan daha qüvvətli olan turşunu duzundan sıxışdırıb çıxarda bilərmə? Cavab birmənalıdır – yox. Buna baxmayaraq, belə təcrübələr mövcuddur və elmi təsdiqə malikdirlər.

Belə paradoksal təcrübələrə aid bir neçə nümunə göstərək.

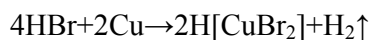
1. Misin hidrogen-bromid turşusunda həll olması

Reaktivlər. Təzə çökdürülmüş mis, qatı HBr turşusu.

Təcrübənin aparılması. İçərisində bir qədər təzə çökdürülmüş Cu olan sınaq şüşəsinə 3-5 ml HBr turşusu əlavə edilir və spirt lampası alovunda ehtiyatla qızdırılır. Ayrılmış hidrogen çox da böyük olmayan sınaq şüşəsinə yığılır və yandırılır.

Təzə çökdürülmüş misin alınması. Çini kasaya mis (II) sulfatın doymuş məhlulu tökülür və üzərinə bir neçə Zn dənəsi əlavə edilir. Ayrılan Cu sinkin üzərinə çökür. Qarışdırdıqda mis metalı Zn-in üzərindən qoparaq kasanın dibinə düşür. Cu çöküntüsü yığılır, reaksiyaya girməyən Zn-dən ayrılır, qurudulmadan təcrübədə istifadə olunur.

Təcrübənin izahı. Misin bromid turşusu ilə qarşılıqlı təsiri kompleks birləşmənin alınması ilə gedir:

$[\text{CuBr}_2]^-$ kompleks ionu kifayət qədər davamlıdır, bu səbəbdən Cu^+ ionlarının məhlulda qatılığı çox azdır (cüzidir). Ona görə də misin elektrod

potensialı “-” qiymətə malik olur və hidrogenin ayrılması baş verir.

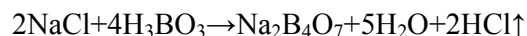
Analoji olaraq belə bir təcrübəni HJ turşusu və Ağ metalı arasında aparmaq olar. Ağ tozu ilə reaksiya çox gur gedir. Reaksiya nəticəsində alınan AgJ praktiki olaraq suda həll olmur. Ona görə də bu halda Ag^+ ionlarının qatılığı çox cüzdür, Ag-ün potensialı “-” qiymətə malik olur.

2. Zəif turşu qüvvətli turşunu onun duzundan sıxışdırıb çıxardır

Reaktivlər. Borat turşusu, natrium xlorid, universal indikator, yaxud, göy lakmus kağızı.

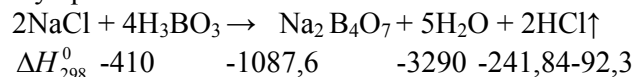
Təcrübənin aparılması. Sınaq şüşəsinə 1 q natrium xlorid və 3 q borat turşusundan ibarət narın xırdalanmış qarışıq yerləşdirilir və sınaq şüşəsi saxlayan qurğuya bərkidilir və spirt lampası alovunda qızdırılır. Bir qədər müddətdən sonra sınaq şüşəsi dəliyində ağ tüstü görünür. Sınaq şüşəsi dəliyinə su ilə isladılmış universal indikator kağızı yaxınlaşdırılır. Kağızın qızarması müşahidə olunur. Təcrübəni apararkən müəllim mütləq qeyd etməlidir ki, borat turşusu uçucu deyildir.

Təcrübənin izahı. Qarışıq qızdırdıqda belə bir reaksiya baş verir:

Məhlulda reaksiya əks tərəfə - xlorid turşusunun borat turşusunun duzundan sıxışdırıb çıxarması tərəfə yönəlirdi. Qızdırdıqda isə tarazlıq uçucu birləşmələrin – HCl və H_2O buxarlarının alınması tərəfə yönəlir. Bu zaman həm də qızdırmaya qarşı davamlı olan natrium – tetraborat əmələ gəlir. Verilmiş kimyəvi prosesin getməsinin mümkünlüyünü termodinamiki hesablamalar vasitəsilə də təsdiq etmək olar.

Reaksiyada iştirak edən maddələrin standart əmələgəlmə entalpiyalarından istifadə edərək kimyəvi reaksiyanın entalpiya dəyişməsinə (ΔH^0 (reaksiya)) hesablayaq:

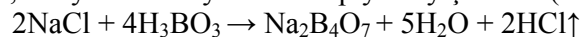
$$\Delta H_{298}^0 \quad -410 \quad -1087,6 \quad -3290 \quad -241,84 \cdot 5, 3$$

Hess qanunundan çıxan nəticəyə görə:

$$\Delta H(\text{reaksiya}) \rightarrow \sum \Delta H(\text{reaksiya m.}) - \sum \Delta H(\text{ilkin mad.})$$

$$\Delta H^0(\text{reaksiya}) \rightarrow [(-3290) + (-241,84 \cdot 5) + (-92,3 \cdot 2)] - [(-1087,6 \cdot 4) + (-410 \cdot 2)] = 486,6 \text{ kC}$$

Analoji olaraq, maddələrin standart əmələgəlmə entropiyalarından istifadə edərək, kimyəvi reaksiyanın entropiya dəyişməsinə (ΔS^0 (reaksiya)) hesablayaq:

$$\Delta S_{298}^0 \quad 72,36 \quad 89,49 \quad 189,5 \quad 188,74 \quad 186,7$$

$$\Delta S(\text{reaksiya}) \rightarrow \sum \Delta S(\text{reak.məh}) - \sum \Delta S(\text{ilk.mad.})$$

$$\Delta S^0(\text{reaksiya}) \rightarrow (189,5 + 188,74 \cdot 5 + 186,7 \cdot 2) - (72,36 + 89,49 \cdot 4) = 1003,9 \text{ C/K} \approx 1 \text{ kC/K}$$

Alınmış nəticələrə görə Hibbs enerjisinin dəyişməsini hesablayaq:

$$\Delta G \leq 0 \text{ olduqda:}$$

$$\Delta G = \Delta H - T \cdot \Delta S$$

$$\Delta G^0 = 486,6 - 298 \cdot 1 = 188,6 \text{ kC}$$

Hibbs enerjisinin müsbət qiymət alması kimyəvi reaksiyanın standart şəraitdə getməsinin mümkün olmadığını göstərir. Verilmiş reaksiyanın hansı şəraitdə getməsinin mümkün olduğunu hesablayaq:

$$T = \Delta H / \Delta S = 486,6 / 1 = 486,6 \text{ K, yaxud } 213,6^\circ \text{C}$$

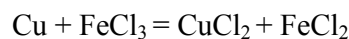
Verilmiş reaksiya nisbətən çox da böyük olmayan temperaturda $213,6^\circ$ baş verir.

3. Misin dəmir (III) xlorid məhlulunda həll olması.

Reaktivlər. Təzə çökdürülmüş mis, 10%-li dəmir (III) xlorid məhlulu.

Təcrübənin aparılması. Sınaq şüşəsinə bir qədər təzə çökdürülmüş mis yerləşdirir və üzərinə dəmir (III) xlorid məhlulu əlavə edilir. Bir dəqiqə müddətində misin həll olması baş verir və məhlul yaşıl rəngə boyanır. Reaksiyanın sürətini artırmaq üçün məhlulu bir qədər qızdırmaq olar. Mis məftildən, yaxud, mis yonqarlarından istifadə etdikdə reaksiya çox yavaş gedir.

Təcrübənin izahı. Verilmiş kimyəvi reaksiya radiotexnikada istifadə olunur. Bu zaman aşağıdakı tənliklə ifadə olunan proses baş verir:

Reaksiya oksidləşmə-reduksiya reaksiyasıdır. Dəmir 3^+ ionu – Fe^{3+} oksidləşdirici, mis atomu – Cu isə reduksiyaedici. Maddələrin oksidləşmə-reduksiya qabiliyyətlərinin ölçüsü onların oksidləşmə-reduksiya potensialıdır. Verilmiş atomun və ya ionun standart oksidləşmə-reduksiya potensialının cəbri kəmiyyəti nə qədər çoxdursa, onun oksidləşdirici xassəsi o qədər çoxdur, atomun və ya ionun standart oksidləşmə-reduksiya potensialının cəbri qiyməti nə qədər azdırsa, onun reduksiyaedici xassəsi o qədər çoxdur.

Oksidləşmə-reduksiya reaksiyasının istiqamətini təyin etmək üçün verilmiş oksidləşdirici və reduksiyaedici ibarət olan elementin elektrik hərəkət qüvvəsini (EHQ və ya E) tapmaq lazımdır. Oksidləşmə-reduksiya elementinin

elektrik hərəkət qüvvəsi: $E = E(\text{oks.ci}) - E(\text{red.ci})$ tənliyi ilə hesablanır. $\text{Fe}^{3+}/\text{Fe}^{2+}$ və $\text{Cu}^{2+}/\text{Cu}^0$ cütünün oksidləşmə-reduksiya potensialları:

$$\begin{aligned} E^0(\text{Fe}^{3+}/\text{Fe}^{2+}) &= 0,771 \text{ V,} \\ E^0(\text{Cu}^{2+}/\text{Cu}^0) &= 0,338 \text{ V} \\ \text{EHQ} &= 0,771 - 0,338 = 0,433 \text{ V} \end{aligned}$$

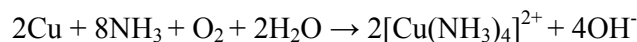
EHQ-nin müsbət qiyməti verilmiş reaksiyanın standart şəraitdə baş verməsinin mümkünlüyünü təsdiq edir.

4. Misin ammonyak məhlulunda həll olması

Reaktivlər. 15-25%-li ammonyak məhlulu, təzə çökdürülmüş mis.

Təcrübənin aparılması. Həcmi 250-300 ml olan kolbaya bir neçə təzə çökdürülmüş mis dənəciyi yerləşdirilir və üzərinə 15-20 ml qatı ammonyak məhlulu tökülür. Kolbanı tıxacla bağlayır və qüvvətlə bir neçə saniyə ərzində çalxalayır. Məhlul göy rəng alır.

Təcrübənin izahı. Misin ammonyakda həll olmasını onunla izah etmək olar ki, misin havanın oksigeni və ammonyakın iştirakı ilə oksidləşməsi zamanı davamlı kompleks ion əmələ gəlir. Hansı ki, bu da kimyəvi reaksiyanın istiqamətini təyin edir.

Proses osidləşmə-reduksiya reaksiyası olduğuna görə onun EHQ-ni hesablamaq olar:

$$\begin{aligned} \text{Cu} + 4\text{NH}_3 - 2e &= [\text{Cu}(\text{NH}_3)_4]^{2+}; E^0 = -0,07 \text{ V} \\ \text{O}_2 + 2\text{H}_2\text{O} + 4e &= 4\text{OH}^-, E^0 = 0,401 \text{ V} \\ \text{EHQ} &= 0,401 - (-0,07) = 0,408 \text{ V} \end{aligned}$$

Əvvəlki təcrübədə olduğu kimi EHQ-nin müsbət qiymətə malik olması reaksiyanın baş verməsinin mümkünlüyünü sübut edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

- 1.Сурин Ю.В. Методика проведения проблемных опытов по химии. М., Школа Пресс. 1998.
- 2.Таğıєv Q.İ. Kimyanın tədrisində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi. Kimya məktəbdə. Bakı, 2013, № 2, səh. (39-44).
3. Quliyeva Ş.Z., Mahmudova T.Ə. Kimya tədrisində elmilik prinsipinin reallaşdırılması. Kimya məktəbdə, Bakı, 2013, № 2, səh. (61-68).

Дж.Б.Мусаев, Т.А.Исмаилов

Некоторые парадоксальные опыты

АННОТАЦИЯ

В статье идет речь о неожиданных результатах химических опытов и о том, что они не вписываются в традиционные представления о химических свойствах веществ, закономерностях протекания химических реакция и дается научное объяснение этих опытов.

J.B.Musayev, T.A.İsmaylov

Some paradoxical experiments

ANNOTATION

This article is about the unexpected results of some hemical experiments and reffering to the traditional conceptions about the chemical properties of substances and the regularities of chemical reactions and the scientific explanation of ecpeximents are given.

Açar sözlər: məktəb kimya eksperimenti, reaksiyaların sərbəst enerjisinin dəyişməsi, elektrik hərəkət qüvvəsi, elektrod potensialı, paradoksal təcrübələr.

Ключевые слова: школьный химический эксперимент, изменение свободной энергии реакций, сила электрического действия, электродный потенциал, парадоксальные опыты.

Key words: scholl chemistry experiment, changing of the free energy of reactions, electrical aktion free, electrode potential, paradoxical experiments.